

Štefan Trojar

NEKAJ DIDAKTIČNIH IZHODIŠČ PRI ZGODOVINSKI OBRAVNAVI GOSPODARSKO-SOCIALNIH VSEBIN

Predavanje na 19. zborovanju slovenskih zgodovinarjev, Maribor, 27. 9.—1. 10. 1978

Vzgojno-izobraževalni smotri šole in didaktična vloga gospodarske tematike

Vsak učenec, bodoči proizvajalec in upravljalca v socialistični družbi, bo soočen v delovni organizaciji s procesi ekonomičnega gospodarjenja kot tudi z makroekonomskimi gibanji. Današnja tesna povezanost in odvisnost med dinamičnimi gibanji v družbenem gospodarstvu, pogoji gospodarjenja in odgovornega samoupravljanja na nivoju delovne organizacije, terja od vsakogar poznavanje osnovnih zakonitosti kot tudi pojavnih oblik družbeno-ekonomskih pojavov. Spremljanje svetovnih gospodarskih gibanj, valutnih kriz, recesij in drugih pojavov preko informacijskih sredstev postaja danes vse bolj nujna potreba vsakogar. Vsak naš delovni človek je postavljen v delovni organizaciji dnevno pred dileme odgovornega odločanja o proizvodni usmeritvi, probleme razširjene reprodukcije, pred analitično obravnavo proizvodnih rezultatov itd.

Zato je razumljivo, da politični programi ZKJ kot tudi skupščinske resolucije posebej poudarjajo, da je potrebno mladino usposobiti za delo in jo seznaniti z bistvom družbeno-ekonomskih odnosov. Ni vseeno, za kakšni organizacijski obliki, s kakšnimi didaktičnimi izhodišči in po kakšnih metodičnih postopkih bo naša šola pomagala bodočemu upravljalcu pri vključevanju v gospodarsko življenje.

Gospodarska tematika je vključena v več predmetov osnovne šole, prisotna pa je tudi v več predmetih osnutka skupnih programskih osnov usmerjenega izobraževanja. Zato je nujno obravnavo gospodarske snovi pri zgodovinskem pouku povezati s sorodnimi predmeti.

Prva elementarna spoznanja ogospodarstvu dobijo učenci v 4. in 5. razredu osnovne šole pri predmetu spoznavanje družbe. Od 6. do 8. razreda osnovne šole so prisotne gospodarske vsebine pri zgodovini, zemljepis in deloma pri družbeno-moralni vzgoji. Pri regionalnih geografskih pregledih spozna učenec predvsem gospodarske značilnosti držav, regionalno razporeditev gospodarskih kapacitet, medtem ko je problematizacija teh vsebin le nakazana. V skupnih programskih osnovah usmerjenega izobraževanja so gospodarsko-socialne vsebine vključene v predmete: samoupravljanje s temelji marksizma, zgodovino in geografijo. Program samoupravljanja ima razmeroma malo gospodarskih vsebin (1/5), v okviru marksizma je več prostora za obravnavo gospodarsko-socialnih pojavov in kategorij v globani družbi (1/3). Razmeroma precej teh vsebin je v učnem načrtu geografije, kjer je družbena geografija prevladujoča (2/3).

Učenec v osemletki ne dobi pri nobenem predmetu osnovnih spoznanj o gospodarskem poslovanju v podjetju. Na srednji stopnji pa bi bilo potrebno bolj izčistiti odnos med predmeti družbeno-ekonomskega področja. Predmeti STM bi morali vsebovati več elementov mikroekonomike in gospodarskega poslovanja v praksi. Za zgodovino v usmerjenem izobraževanju

je izdelal osnovna izhodišča za dveletni učni načrt dr. Bogo Grafenauer. V njih je posebej poudaril, da je potrebno preiti na totalno zgodovino človeka in dati gospodarsko-družbeni problematiki več prostora in primerno pozornost pri problematizaciji in izboru snovi. V referatu nameravam na nekaj primerih iz fevdalne in kapitalistične dobe opozoriti na nekatere vidike, ki so bili pri pouku gospodarske zgodovine zanemarjeni.

Gospodarsko-socialne vsebine pri zgodovinskem pouku

Specifična vloga zgodovinskega pouka je v tem, da prikaže razvoj vseh oblik življenja človeške družbe v konkretno-ilustrativni obliki, ga osmisli preko genetično-strukturalne analize in prispeva k družbeni orientaciji, naprednem angažiranju ter socializaciji učencev.

Zgodovinski pouk je didaktično in metodično učinkovit in racionalen, ako so učne vsebine skrbno izbrane. Posebna pozornost velja prelomnim obdobjem in tistim družbenim procesom ter pojavom, ki so tipični in vzorčni modeli. Tako je mogoče učence v večji meri navajati in usmerjati v kritično analizo družbenih pojavov in mehanizmov. Zgodovinske informacije naj bi bile posredovane v tolikšni meri in v takšnem sistemu, da zbujejo zanimanje in vodijo k samostojnemu in aktivnemu odpiranju vprašanj. Pri tem pa je seveda pomembno zavzeto družbeno opredeljevanje v duhu marksizma.

Gospodarsko-socialne vsebine so izredno pomemben del družbenega življenja. Tako razvoj proizvodnih sil kot tudi proizvodni odnosi so tesno, dialektično povezani z drugimi sferami družbenega življenja. Gospodarsko-socialna tematika, ki zajema vso raznovrstnost neposrednega proizvodno-delovnega življenja množic, je bila že doslej močno poudarjena v učnih načrtih zgodovine. Toda pri pouku kot tudi pri zasnovi učil je mogoče ugotoviti vrsto pomanjkljivosti. Te vsebine imajo v poglavjih zgodovinskih učbenikov sorazmerno malo prostora (20—30 %), podane so največkrat v obliki splošnih statističnih informacij o globalnih razmerjih med gospodarskimi panogami, regionalnih prikazov o razmeščenosti proizvodnih podjetij itd.

Premalo so problematizirane specifične vloge tržišča, organizacija delniških podjetij, razlike v tehnični opremljenosti raznih proizvodnih panog itd. Prav ob teh vsebinah bi bilo potrebno gospodarske analize v večji meri podati v obliki konkretnih in ilustrativnih prikazov. Tudi vzročna odvisnost med gospodarsko in politično sfero družbenega življenja je premalo konkretno in prepričevalno izpeljana. Preveč časa nam vzamejo podrobni vojaško-politični razpleti, medtem ko se le redko lotevamo bolj globalnih analiz gospodarskih procesov in pojavov. Pri nekaterih pedagogih je prisoten občutek, da so gospodarske teme učencem nezanimive, težavne, abstraktne in da jih je težko metodično učinkovito posredovati. Zavedati se moramo, da je mogoče velik del te snovi posredovati konkretno in živo preko opisno-strukturne analize in ob uporabi raznih učil (statistike, grafikoni, tematske karte, sheme). Pri tem je zlasti pomembno, da pouk približamo življenjskemu izkustvu učencev, vnašamo elemente aktualizacije in gradimo predstave, pojme na nazornih, posamičnih primerih, posebno še, če so krajevno v bližini. Šele potem, ko je snov nazorno predstavljena, gospodarski organizmi konkretno obrazloženi v funkciji, je mogoče preiti na zahtevnejše primerjalno razmišljanje o širših družbeno-ekonomskih pojavih. Ta snov je dokaj hvaležna tudi za razne aktivne oblike pouka, saj omogoča postavljanje gospodarskih dilem, samostojno odpiranje vprašanj

itd. Ostala pa bo nezanimiva in neživljenjska, če bomo preveč delali po deduktivnem postopku in če smo premalo suvereni v teh vprašanjih in gospodarskih kategorijah.

Nekaj didaktičnih izhodišč pri obravnavi gospodarstva v fevdalni dobi

Fevdalno obdobje povzroča precej dilem in težav pri oblikovanju vzgojno-učnih smotrov kot tudi pri samem izboru snovi. Z didaktičnega vidika je potrebno postaviti vprašanje glede vzgojno-izobraževalne vloge vsebin o fevdalnih načinih proizvodnje in fevdalnih družbenih odnosov. Ali so te izobraževalne vsebine aktualne za učenca, ki bo živel in gospodarsko deloval v razmerah sodobne, visoko razvite produkcijske tehnike in socialističnih samoupravnih družbenih odnosov?

Fevdalni sistem naturalnega in samooskrbnega kmetijstva je v Evropi odmrli, premagani pa so bili tudi podložniški odnosi. Prav tako je znano, da ni neposredne geneze med sodobnimi načini proizvodnje, proizvodnimi odnosi, družbeno-gospodarskimi strukturami in fevdalnimi načini proizvodnje ter družbenimi odnosi. Hkrati pa je potrebno poudariti, da še danes živijo nekatere oblike samooskrbnega kmetijstva kot tudi elementi fevdalnih odnosov v Aziji, Latinski Ameriki, Afriki. Poznavanje fevdalnega sistema in pojavnih oblik fevdalne proizvodnje, podložniških odnosov itd. omogoča spremljanje, razumevanje in samostojno analiziranje sodobnih družbeno-ekonomskih pojavov, spopadov, razrednih bojev in teženj delovnih množic v gospodarsko nerazvitih področjih sveta. Boj za pravičnejši svet, za svet brez lakote pa bo terjal še dolgotrajni politični boj neuvrščenih. Ta pravičen boj naše države bo mlada generacija zavzeto podpirala le tedaj, če bo razumela njegovo potrebo in napredno vsebino.

Pri didaktičnem utemeljevanju vsebin fevdalne dobe pa ne smemo zaiti v drugo skrajnost in smatrati, da spada večina vprašanj o razvoju fevdalnih proizvodnih odnosov, regionalno specifičnih pojavnih oblikah, ki jih je proučila zgodovinska znanost hkrati že v učni načrt. Odbrati je potrebno tiste teme, ki imajo v sebi pomembno vzgojno komponento. Vsebine o primitivnem in samooskrbnem kmetijstvu, o oblikah podložništva kmetijskega proizvajalca odpirajo učencem vpogled v družbene razmere, ki jih niso poznali in o katerih niso imeli konkretnih predstav. Pravo vzgojno vlogo pa dobijo takrat, ko so podane v živi slikovno-konkretni obliki in kontrastno soočene z življenjskimi in delovnimi razmerami svobodnega kmetovalca v 19. in 20. stoletju. Učenec se ne more vživeti v družbeno klimo kmečkega življenja pred stoletji, ako ostane zgodovinski pouk le pri razumsko-analitičnem prikazu natriletnega kmetijstva, naštevanju poljedelskih kultur, podložniških dajatev, pravni analizi podložniških razmerij itd. Prav gotovo razvijajo analize fevdalnih proizvodnih odnosov pri učencih družbeni kriticizem, metode družbenega razmišljanja, vrednotenja, toda pristna razredna solidarnost in sočutje učencev se vzbudi šele pri opisnem prikazu samooskrbnega gospodarjenja kmečke družine, njenega elementarnega boja za obstoj, načinov fevdalnega izsiljevanja, življenjskih navad, stanovanjskih razmer, zdravstvenih razmer itd.

Kvalitativna primerjava med proizvodnimi razmerami v fevdalni dobi in sodobnostjo osvetljuje učencem hkrati prednosti industrijske proizvodnje, visoko proizvodnost dela in povsem drugačne potrošne možnosti. Do izraza pride tudi vloga proizvodnje v družbenem gospodarstvu, pogojenost sodobne alienacije, razlike med političnim in gospodarskim izsiljevanjem kmečkih množic in še vrsta drugih pojavov in problemov.

Gospodarska tematika fevdalne dobe nam omogoča preko vzorčnih modelov predstavo o proizvodnih odnosih v nerazvitih družbah. Omogoča pa tudi učencem skozi daljša razdobja spoznati silnice razvoja v načinih gospodarjenja, velike spremembe v organizaciji proizvodnje in bistveno nove proizvodne odnose med ljudmi.

Netočnosti pri pojmovanju gospodarskega in družbenega razvoja v fevdalni dobi. Pri obravnavi fevdalizma prenašamo večkrat nehote v to dobo gospodarsko-socialne statike dinamična pojmovanja o družbenem razvoju, ki ustrezajo 19. in 20. stoletju. Fevdalno gospodarstvo je skozi stoletja tako počasi napredovalo, da je bil ta razvoj za večino ljudi neopazen. V naših zgodovinskih učbenikih ne pride do izraza kvaliteten razlika v pojmovanju časa takrat in danes. Tako ostaja vzgojno neizkoriščena razlika med statičnim in dinamičnim načinom gospodarjenja in bivanja.

Pri prikazovanju značilnosti fevdalnega gospodarstva je z metodičnega vidika bolj pomembno, da poudarimo bolj kvalitativne razlike kot pa podobnosti z gospodarskimi pojavi v sodobnem življenju.

Didaktično-metodični problemi pri industrijsko-tehnični revoluciji

Industrijsko-tehnična revolucija je danes povsod priznana kot družbeni proces svetovno zgodovinskega pomena. Odkar se je uveljavila strojna proizvodnja, so bile dokončno razbite lupine omejenih možnosti ročnega dela in nizke produktivnosti. Stroji so odprli vrsto proizvodnih in družbenih procesov in dinamična gibanja v celotnih družbah. Industrija je nastala kot sredstvo kapitalistične akumulacije, zato se tehnološke novosti, nove organizacijske oblike gospodarjenja itd. pojavljajo najprej v velikih podjetjih in v sferi širšega družbenega gospodarstva. Ta problematika je za šolsko zgodovino zelo dragocena in pomembna, vendar odpira vrsto didaktičnih in metodičnih vprašanj.

Mehanizem tržnega gospodarstva je mnogo bolj zapleten, dinamičen, gospodarski pojavi teh obdobij so bolj medsebojno odvisni in komplicirani. Vse to terja od pedagoga več znanja politične ekonomije. Ta snov pa je hkrati odmaknjena izkustvu učencev. Zato bi bilo potrebno v učnih načrtih podrobneje določiti obseg, globino kot tudi strukturno poenostavljanje te tematike iz didaktičnih razlogov. Izdelati pa bi bilo potrebno tudi več učil za nazorno predstavo teh pojavov. Ta snov je vključena tako v učne načrte za osnovno kot tudi za srednjo šolo, prisotna je v zgodovinskih učbenikih, toda te teme so formulirane preveč splošno. Ob bolj izčiščenih didaktičnih izhodiščih in problemskem pristopu bi prišle vzgojne potence te snovi mnogo bolj do izraza.

Tehnološka stran industrijsko-tehnične revolucije je podana največkrat pretežno v obliki informacij o nastanku in razvoju novih tehničnih sredstev, postopkov. Niso pa razgrnjena vprašanja, ki bi pojasnjevala učencem probleme in dileme sodobnega industrijskega razvoja pri nas in v svetu. V večji meri bi bilo potrebno obravnavati nezadržno nujnost industrijskega napredka, njegove etape, spreminjajoči se odnos med znanostjo in tehniko, odnos med delavcem in strojem itd. Ob teh vprašanjih bi mladina dobila osmislenje sodobnega nezadržnega tehničnega razvoja in spoznala njegovo zgodovinsko nujnost.

Družbeno-ekonomska stran teh procesov je bolj prisotna v učnih načrtih, vendar je tematsko in predmetno razbita tako v osnovni šoli kot tudi v osnutku skupnih programskih osnov usmerjenega izobraževanja. Opaziti je dualizem med kategorialno zasnovano temeljnih pojmov iz politične eko-

nomije pri predmetu STM in konkretnim prikazom gospodarskih in družbenih procesov pri zgodovini. Potrebna bi bila boljša korelacija med predmeti družboslovnega področja. Najbolje bi bilo, če bi bile ekonomske kategorije ustrezno vključene v razne zgodovinsko analitične teme. K didaktični racionalizaciji v učnih načrtih pa bi prispeval bolj primerjalni pristop glede na obdobja kot tudi glede na pojavne oblike v družbenem gospodarstvu.

Uspešno korelacijo bi bilo mogoče doseči med zgodovino in geografijo v srednji šoli. Geografski učni načrt problematizira vrsto družbeno-ekonomskih procesov (deagrarizacija, mobilnost prebivalstva, proizvodnja hrane itd.), ki so značilni za industrijsko obdobje in jih zgodovina obravnava razvojno.

Proces industrijsko-tehnične revolucije je potrebno obravnavati tako, da spoznajo učenci njegovo kontinuiteto od 18. stoletja tja v bodočnost. Začutijo naj kvalitativne etape tega razvoja, stopnjevano naglacio industrijskega napredka, hkrati pa tudi vpliv industrializacije na družbene in politične odnose povsod in v vseh njenih obdobjih.

Do izraza mora priti marksistično pojmovana dialektika teh procesov, njihova protislovnost, ki se manifestira v raznih oblikah odtujevanja ljudi, novih oblikah kapitalističnega izkoriščanja in podrejanja itd. Glede na veliko didaktično pomembnost te tematike kot tudi glede na dokaj omejene okvire učnih načrtov bo potrebno še posebej podrobno in konkretno definirati smotre in izhodišča za to snov. Dogovoriti se bo treba, katere procese in pojave bomo podrobneje strukturno analizirali in v kolikšni meri bomo ekonomske procese prikazovali in tolmačili na domačih primerih. Uveljaviti bo potrebno v večji meri induktivno obravnavo te snovi. V svet širših družbenih gospodarskih gibanj naj bi učenci prodirali skozi analizo konkretnih pojavov v ožjem družbenem okolju. Za takšne metodične postopke pa še močno primanjkuje primernih učil in ponazoril, ki bi prispevala tudi k aktivnejšim metodam in oblikam pri obravnavi teh snovi. Bolj ko bomo uspeli v učnih načrtih in ob njihovi realizaciji povezati razvojne težnje družbenega gospodarstva s strukturnimi analizami družbeno-gospodarskih pojavov, bolj bodo prišle do izraza sodobne specifičnosti raznih gospodarskih gibanj in pojavov (pojavnne oblike denarja, vloga bank nekdanj in danes, spremembe v organizaciji podjetij, spremenjena vloga tržišča itd.). Bolj ko bomo v zgodovinskem pouku problemsko razčlenjevali gospodarske mehanizme in organizacijske oblike, večja bo motivacija in aktivizacija učencev. Pouk bo dobival višjo raven. Informacije o gospodarskem razvoju bodo vedno bolj celovito povezane z analizo in razumevanjem teh pojavov. Predmeti družboslovnega področja se bodo vedno bolj povezovali in zli-vali ter skupno prispevali k uvajanju mladega rodu v delovno in proizvodno življenje ter samoupravljanje. Zavedati pa se moramo, da imamo na razpolago razmeroma skromen fond učnih ur in da je prav zato še prav posebno potrebno paziti na skrben, prečiščen izbor učne snovi, jasno postavljene smotre, kot tudi na temeljito izvedeno korelacijo med predmeti družboslovnega področja. Aktivne metode pri pouku zgodovine bodo zaživele le tedaj, če bomo pri zasnovi učnega načrta in učnih pomagala prevladali enciklopedizem in zgoščenost učnih tem. Zato bo potrebno pri izdelavi, preverjanju in uvajanju novih učnih načrtov za zgodovino v srednji šoli še mnogo potrpežljivega, temeljitega dela in razčiščevanja. Šolska sekcija bo skupaj z Zavodom za šolstvo vzpodbujala stike s pedagogi praktiki pri uvajanju novega programa.

Zusammenfassung

EINIGE DIDAKTISCHE AUSGANGSPUNKTE BEI DER HISTORISCHEN
BEHANDLUNG VON WIRTSCHAFTLICH-SOZIALEN INHALTEN

Die heutige Entwicklung der Wirtschaft und des Selbstverwaltungssystems fordert auch von unserer Jugend eine bessere und vertiefte Kenntnis der wirtschaftlichen Problematik. Bis jetzt wurde dieser Stoff sowohl in Grund- als auch in Mittelschulen schwach vertreten und auch nicht genügend operativ konzipiert. Um den Geschichtsunterricht wirkungsvoller und rationärer zu gestalten, bedarf es einer sorgfältigeren Auswahl von Lehrinhalten und typischen Modellen des gesellschaftlich-historischen Prozesses. Nur so können die Schüler in höherem Maße zu einer aktiven kritischen Analyse gesellschaftlicher Erscheinungen und Prozesse angeregt werden. Beim Geschichtsunterricht wird zu wenig problematisiert, Prozesse werden zu wenig konkret und illustrativ dargestellt, was auch für Eigen Erfahrungen der Schüler gilt; auch fehlt hier die Aktualisierung.

Bei der Behandlung der Wirtschaft in der Feudalzeit müßten didaktische Ausgangspunkte geklärt werden. In größerem Maße hervorgehoben werden müßten Qualitätsunterschiede zwischen den Lebensbedingungen in der Selbstversorgungslandwirtschaft und den Merkmalen der modernen Warenwirtschaft. Die Wirtschaft der Feudalzeit soll auch malerischer und konkreter dargestellt werden. Mit ein Grund für die Entstehung von falschen Vorstellungen über die wirtschaftliche Entwicklung in der Feudalzeit bei Schülern ist die Verwendung von Kategorien der heutigen dynamischen Entwicklung für jene Zeit. Es müßte auch mehr quantifiziert werden.

Ein Thema beim Geschichtsunterricht, das von besonders hohem erzieherischen Wert ist, ist die technisch-industrielle Revolution. Für Geschichtslehrer ist dies ein sehr anspruchsvolles Thema, da es eine Reihe von neuen Erscheinungen, wirtschaftlich-technologischen Problemen eröffnet und eine gute Kenntnis politisch-ökonomischer Grundkategorien voraussetzt, doch wurde sein Bildungs- und Erziehungspotential bisher nicht genügend genutzt. Die technische Entwicklung wird zu faktographisch, die gesellschaftlich-ökonomische Seite aber zu wenig analytisch und problemorientiert, nicht als Ganzheit dargestellt; am befriedigendsten ist die Schilderung der gesellschaftlich-politischen Seite dieser Prozesse. Auch die einzelnen Etappen u. ä. der technischen Revolution sowie die Rolle der Wissenschaft werden zu wenig beachtet. Bei der Behandlung von wirtschaftlichen Zyklen sind mehr aktualisierende Vergleiche erforderlich. Bei der methodischen Behandlung der Wirtschaftsgeschichte wird der induktive Weg konsequenter durchgesetzt werden müssen.